

Nový zákon a otázka národa

1. Metodický a věcný problém

Když můj učitel Josef B. Souček přednesl v roce 1939 přednášku „Národ v Bibli“, ověřoval si tím věrohodnost demokratické kritiky Hitlerova nacismu, který již přímo ohrožoval naši zemi, a co horšího – ovlivnil i myšlení a sebestopochopení našich německých bratří a sester v evangelické i katolické církvi v Sudetech. Souček se hned v prvním odstavci¹⁰¹ zamýšlí nad smyslem a metodikou svého počínání. V Bibli nelze hledat „řešení našich dnešních otázek, podrobné předpisy pro naše chování“. Přesto je přesvědčen, že „Je-li nám Písmo svaté pravidlem víry i života, znamená to, že k němu máme jít o poučení ve všech otázkách... Jde o to, najít základní směrnici a na biblických příkladech si ujasnit, jak může a má vypadat řešení konkrétních otázek, které nikdy nemůže býti hotové, nýbrž musí býti vždy nalézáno a dobýváno.“ Výklad a zejména již výběr určitých textů z Bible může tedy být pomocí při současné orientaci křesťanské církve ve dvojitým smyslu: (a) Lze v něm najít základní směrnici, ale také (b) příklady chování v určitých situacích, které lze definovat jako jisté analogie našeho postavení.

Pochopitelně, Souček předpokládá několik nevyslovených podmínek, které taková práce vyžaduje. Především: Směrnici lze nalézt jen na základě úvahy o struktuře biblického kánonu a o různé roli a závažnosti jeho jednotlivých částí. Většinou jsou vodítkem klasická křesťanská vyznání, někdy i jednotlivé konfese. Má-li však Písmo být inspirací a kritickou normou i samotné vyznavačské tradice, je nezbytné, abychom byli zásadně připraveni i na úvahu o teologii různých okruhů biblické literatury, jednotlivých knih nebo i jejich vrstev, jejich vzájemného vztahu a povaze jejich kongruence.

S tím souvisí i další nevyslovený a Součkovi dobře známý problém, problém dosahu takových zjištění pro okolní, mimocírkevní svět. I ten hledá poučení v minulosti, i když základní směrnici nachází v některé filozofické soustavě a podle ní hledá v historii vhodné modelové situace. Pro křesťana je východisko jeho myšlení natolik spjato se svědectvím o určitých udá-

¹⁰¹ JOSEF B. SOUČEK, *Národ v Bibli*, v: *Pro národ posvěcený Bohu*, YMCA Praha 1939, 1–11; citáty v tomto odstavci jsou všechny ze s. 1.

lostech dějin, že soubor jeho klasiků, tj. bible, má celý dějinnou kostru. A křesťanské hledání odpovědi na současné otázky má tak pro okolní svět význam, který je druhou stránkou křesťanského přístupu: Je-li pro křesťana poučení z Bible jistou legitimací jeho postojů, je pro jeho sekulárního bližního autoritou teprve to, že doporučená řešení se opakovaně osvědčila v životě. Věrohodnost toho, k čemu vede Bible, je tak pro okolí jejím doporučením jako starověkého textu s aktuální platností.

V každém případě je naše počínání jen nepřímou biblickou exegezí. Nemůže rekonstruovat celý svět biblických textů, ptá se jen na některé jeho prvky a spěchá je konfrontovat s našimi problémy. Proto zahrnuje jen krátké exegetické segmenty, je jakousi „nedočkavou“ exegezí. Vychází z našeho obrazu světa, našich problémů a zkusnými sondami hledá jejich biblické analogie.

Problém, který k tomu v tomto konkrétním případě vede, je zřejmý: Vztah mezi společenstvím víry a společenstvím národa (nikoli státu). S tím souvisí i ryze sekulární otázka vztahu mezi společenstvím občanů a jejich solidaritou s národem.

Současný pojem národ nabyl svůj zřetelný obsah až v devatenáctém století, v době národních revolucí, v době, kdy oslabení stavovských bariér umožnilo, aby si jednotlivá širší společenská společenství uvědomila svou identitu danou společnou dějinnou zkušeností a většinou i společnou řečí. Někdy se národ stal šifrou pro mocenské zájmy malé skupiny a heslem, které jí získalo alespoň tolik sympatií, aby mohla vytvořit nacionalistickou skupinu, která v její prospěch terorizovala zbytek občanů. To byla situace v Německu, která se nás dotýkala, když J. B. Souček psal svůj článek o národu v Bibli. Roli národa zkoumal na biblickém Izraeli s jeho vědomím poslání, které mu bylo svěřeno Bohem. Zjistil, že sebepochopení Izraele jako Božího lidu je dáno jinými skutečностями, než je „přírodní, krevní princip“.¹⁰² Národní princip není nejvyšší hodnotou, Izrael se stal národem, tj. sociální veličinou se setrvačnou tradicí, tím, že jako sdružení různých

¹⁰² Národ v Bibli, 2; později (1970) Souček v článku „Izrael a církev v myšlení apoštola Pavla“, otištěném původně německy v CV (1971; česky v: J. B. SOUČEK, Teologické a exegetické studie [vyd. J. Roskovec], Praha 2002, 174–184), domyslel to, co naznačil ve svém článku „Národ v Bibli“ před válkou: Dějiny Izraele jako Božího lidu jsou poznamenány stálými zlomy, selháními a opakovanou diskontinuitou nositelů poslání Izraele jakožto Božího lidu. Jen ze slitování Božího se Boží lid obnovuje, a to prostřednictvím nečekaných povolání: žen, cizinců, menšin. Tím se je potvrzuje, že nositelem kontinuity není lid sám, ale Bůh, který v „syny Abrahamovy“ může proměnit i kameny.

skupin ctitelů jediného Boha sloužil Božím zákonům. Základní biblický model národního společenství nemůže proto být oporou nacionalismu.

Ze všech těchto důvodů se nám národ zdál teologicky veličinou druhotnou. Nadto byla v následující době komunismu hodnota národní ideje programově degradována novým rozdělením na kasty (straníky a nestraníky), které v tzv. socialistickém táboře šlo napříč národy. O to větším překvapením byl nový rozkvět nacionalismu, většinou velmi absurdního („nic než národ!“), nebezpečného, odporného a navíc okamžitě využitého i komunisty, kteří ideu národa předtím tak ponížili. Vznik nových národních států je sice především výsledkem touhy po překonání diktatury, ale nový rozmach ideje národa je zřetelný. V Česku zatím, žel, nevedl k vědomému přiznání k českým národním tradicím, ale u vlivné menšiny obyvatel se projevil spíše záporně: v xenofobii a v touze po uchování izolace, která je posílena několika dalšími okolnostmi: jsme národ suchozemců, který se světem není spojen mořem, a jsme zemí, která pozbyla cizím i vlastním přičiněním menšinu židovskou i německou. Tím se uzavřela do sebe a tvoří si o sobě iluze, jak velikášské, tak vyplývající z pocitu méněcennosti, ale velmi často postrádající věcná měřítká. Jako celek jsme národ s nejslabším národním cítěním v celé Evropě. Mnoho Čechů se za své češství stydí nebo je jim lhostejné. Jsme společností unikátní v tom, že o státních svátcích nezdobíme své příbytky státními symboly.

Jestliže se pokusíme doplnit stručně reprodukované výklady Josefa B. Součka o několik dalších pozorování, je to zdůvodněno novou situací a z ní plynoucí nové otázky: V čem spočívá přes všechny výhrady k nacionalismu na jedné a přes odcizení ideji národa na druhé straně pozitivní smysl národa jako nepopíratelného dějinného jevu?

2. „Národ“ v Novém zákoně – relativizace pojmu

Nejbližší obdobu toho, co dnes rozumíme pod pojmem národ, označuje ve většině případů řecký termín *ἔθνος* (hebr. *עַם*), který Český ekumenický překlad vyjadřuje ve Starém zákoně neobvyklým českým slovem „pronárod“. Naznačuje tak, že z hlediska Izraele měl sám pojem *עַם* pejorativní nádech. O Izraeli se většinou mluví jako o lidu – *עַם* (v LXX *λαός*). Je pohled zevnitřku. „Lid“ je sociálním prostředím každého Bohem osloveného Žida. Rozlišení *λαός* – *ἔθνη* (tj. mn. č. od *ἔθνος*) lze sledovat i v Novém zákoně. Například ve Sk 26,23 je lid izraelský [*λαός*] odlišen od pohanů [*ἔθνη*]. V celé Bibli se však opakovaně zdůrazňuje, že povolání Izraele je

skutečně rozhodnutí Boží, ne důsledek kvality vyvoleného lidu: Bůh si z pohanů povolal svůj lid (Sk 15,14; Dt 14,2)

Existence různých národů a jazyků, jak již napovídá její etiologická pověst v Gn 11,1–9 (stavba Babylónské věže), byla chápána jako důsledek hříchu. Je proto pochopitelné, že v Ex 19,6 se o Božím lidu mluví jako o posvěceném (zvláštním) pronárodu (עַם קָדְשׁ; LXX) s nepřehlédnutelným důrazem na to, že vyvolení Izraele není založeno na jeho kvalitách, ale jen na poslání, kterého se mu dostává. V Novém zákoně se s tímto vědomým prolínáním významů i se samozřejmým přejímáním pohanské terminologie setkáváme častěji. Izrael, který odmítá Krista je v J 11,48.50nn (srv. 18,35) označován jako ἔθνος (ČEP – národ), v Lk 7,5 nebo Sk 10,22 se mluví o Izraeli jako o ἔθνος (ČEP – národ i lid) podvědomě v termínech helénistického světa, ve kterém žili jeho čtenáři. Národ označuje ve všech těchto případech kmen či skupinu kmenů spojených společnými tradicemi, zejména náboženskými. Jazyk jistě hrál významnou roli, jak můžeme usoudit na základě vyprávění o letnicích ve Sk 2, ale rozrůzněnost jazyků je vnímána jen jako bariéra komunikace, kterou překonává boží Duch, ne jako něco, co by mohlo přispět k definici jednotlivého národa. Seslání Ducha je nápravou rozdělení odvozovaného od známého biblického příběhu, o němž jsme se právě zmínili. O problém národů tu jde jen nepřímě. Ve skutečnosti běží o to, že letniční proklamace apoštolů byla srozumitelná Židům, žijícím v různých zemích (Sk 2,11), že je tu nová skutečnost, která je s to překonat babylónské zmatení. Čtenáři je již jasné, že jazyk nebude bariérou, která by rozhodujícím způsobem mohla zabrzdit misii.

Tím je naznačen zásadní zlom, naplno vyjádřený v Mt 28,19a: Ježíšovi žáci mají jeho učení předávat všem „národům“ (ἔθνη) a křtít je. Tím mizí hranice mezi Židy a pohaný. Výslovně a radikálně to vyjádřil již dříve apoštol Pavel: „Není už rozdíl mezi Židem a pohanem, otrokem a svobodným, mužem a ženou“ (Ga 3,28; srv. 1K 12,13). V době, kdy vzniklo evangelium podle Matouše, napsal Pavlův žák v epištole Koloským 3,28, že přijetím křtu („oblečením nového člověka“) mizí rozdíly mezi Židem a Řekem, obřezaným a neobřezaným, barbarami a Skythem, otrokem a svobodným. První dvě dvojice vyjadřují totéž, třetí není zcela jednoznačná. Barbaři byli opakem řecky mluvících a vzdělaných obyvatel Římské říše, Skythové (souhrnné řecké označení pro kmeny sídlící na sever od Černého moře) platili za nejdivočejší barbary.¹⁰³ Třetí dvojice tedy naznačuje rozdíly, které

¹⁰³ V Českém ekumenickém překladu (ČEP) proto proto čteme: „...barbar, divoch, otrok...“

panují i mezi barbary. A ty jsou také překonávány „v Kristu“. Tedy nejen rozdíl mezi Izraelem a pohany, ale rozdíly mezi jednotlivými pohanskými národy jsou relativizovány z hlediska víry.

Často se připomínají obrazy nového věku z knihy Zjevení, podle nichž se národy budou sklánět před jediným Bohem a Bůh bude jejich králem (Zj 15,3a), národy budou žít jeho světle a před Bohem a Beránkem se shromáždí jejich sláva a čest (Zj 20,4.6). Ale ani tady nespočívá důraz na hodnotě národních tradic, které by došly naplnění v Kristu a ve své rozmanitosti byly ozdobou Božího království. Jde jen o to, že i pohané uznají pravdu a jedinečnost Boha, který se zjevil v Ježíši, a nebudou mu odporovat.

Teologicky nelze bohatství národních tradic a jejich využitelnost ve službě sblížení mezi lidmi, ve službě evangelia, popřít, ale biblické texty tuto skutečnost nijak netematizují. Je pravda, že na konci starověku a na počátku středověku vznikaly překlady Bible do národních jazyků a Bible sama tak přispívala k rozvoji národních kultur. Ještě i staroslověnský překlad bychom snad mohli zahrnout do této první, předreformační vlny. Bible tak skutečně stojí u kořenů mnoha národních kultur. Ale je to jen význam nepřímý, druhotný. Stejně důvody, tj. sdělit srozumitelně evangelium všem lidem, vedly v době Nového zákona k tomu, že první křesťanští autoři využili řečtiny jako mezinárodního jazyka, který jim umožnil rychlou misi a překlenul rozdíly mezi národními jazyky. Apoštol Pavel se před cestou do Říma neučil latinsky a římským křesťanům psal řecky, podobně jako psal řecky do Galácie. Řecká kultura ostatně pronikala často i tam, kde se ještě držely kmenové či národní jazyky. Lykáónsky oslavovaly v Lystře zástupy Barnabáše jako řeckého boha Dia a Pavla jako Herma (Sk 14,11–13).¹⁰⁴

Prakticky se to, co bychom dnes označili jako rozdíly mezi národy, jevílo v biblické době a v očích biblických autorů jako rozdíly mezi stylem života, mezi kulturami. Ženu, která Ježíše prosila o vyléčení své dcerky, charakterizuje evangelista Marek slovy, že to byla Řekyně, Syroféničanka rodem. „Řekyně“ určuje její kulturní prostředí (mluvila řecky a byla vychována v řecké kultuře) a patrně i to, že nebyla Židovka.¹⁰⁵ „Syroféničanka“ je spíše označením jejího sociálního postavení než její národnosti. Byla fénického původu, snad znalá i féničtiny, i když psát a číst se naučila řecky. Nebyla však africkou Féničankou, ale syrskou, z oblasti původních bohatých fénic-

¹⁰⁴ Lykáonie patřila administrativně k provincii Galácii.

¹⁰⁵ V ČEP: „pohanka“.

kých měst Týru nebo Sidónu. Jejich životní úroveň nápadně převyšovala úroveň sousední Galileje.¹⁰⁶ Národnost v našem smyslu nebyla tedy rozhodující skutečností. A to ani teologicky ani prakticky.

3. „Národ“ v Bibli – přece jen mimořádně závažná skutečnost

Jestliže víra relativizuje rozdíly mezi Židy, Řeky, Skythy a ostatními barbary, je to přes všechnu její relativizaci přece jen závažná skutečnost. Tak závažná jako bylo překonání rozdílu mezi svobodným občanem a otrokem nebo dokonce jako (v tehdejší patriarchální společnosti) rozdílu mezi mužem a ženou. To plyne z výroků apoštola Pavla, které jsme citovali v minulém oddíle. Že překonávání takových rozdíků nebylo snadné, lze usoudit z těch míst evagelijních tradic, v nichž se mluví o Židech a Samařanech. V podobenství o milosrdném Samařanu (Lk 10,25–37) riskuje Samařan pro zraněného Žida život (lupiči, kteří jej zbili, mohli být nedaleko) i kulturní čistotu (Žid byl polomrtvý [V. 31], a tak nemohl vědět, zda se nedotýká mrtvol). Moc evangelia se i v tomto případě projevuje především v překonávání národnostních hranic.

Zvláštním problémem je misijní poslání vzkříšeného Krista jeho žákům v Mt 28. Výrok, který doslova zní „...učňte učedníky všechny národy...“ (V. 19),¹⁰⁷ znamená s největší pravděpodobností, že se předávání Ježíšova učení od člověka k člověku a křtění má týkat lidí všech národností.¹⁰⁸ Protože však Matouš již v kap. 25,32 mluví o shromážděných národech, nelze zcela vyloučit, že měl na mysli i něco dalšího: ovlivnění národních kultur Ježíšovým učením. Jistě by to byl jen nepřímý důsledek misie, protože oba výroky jsou okamžitě vztaženy na jednotlivé lidi. Mt 25,32 čteme „je“ (ř. *αὐτοῦς*) – zájmeno 3. os. množného čísla mužského rodu, ne neutra, jak by to muselo být, kdyby šlo o oddělování národů. Stejně je to v Mt 28,19: „křtíte je“ (*αὐτοῦς*, tj. lidi, ne národy. Jistě je jen to, že evangelista vidí každého člověka jako člena národního společenství a že přicházející nový věk bude nutně zahrnovat i duchovní integraci národních tradic.

¹⁰⁶ Viz G. THEISSEN, *The Gospels in Kontext*, Edinburgh 1992 (překl. z němčiny), 61.

¹⁰⁷ Překlad Pavla Jartyma z D. J. HARRINGTON, *Evangelium podle Matouše (Sacra pagina)*, Kostelní Vydří 2003, 444.

¹⁰⁸ Stranou ponechávám otázku, zda jsou zahrnuti i Židé, srv. Harrington, 445.

Skutečným překvapením je však Pavlův výrok z Ř 9,3. Po slavnostním oddíle o neotřesitelnosti Kristovy lásky, který má podobu řetězu jednotlivých výroků, podle nichž Kristova žaka nic nemůže odloučit od Boží lásky v Kristu Ježíši, přichází věta, v níž apoštol vyjadřuje svůj zármutek nad Izraelem. Ze souvislosti (V. 3) poznáváme, že zdrojem zármutku je odloučení Izraele od Krista – to, že Židé se ke Kristu nepřiznali jako ke svému Mesiáši. Nečekaná je Pavlova reakce: Přál by si sám být proklet a odloučen pro Krista za své bratry. To, co je jeho potěšením v životě i ve smrti, by obětoval pro záchranu Izraele. Obětoval by všechno to, co chápeme jako nejhlubší motiv příklonu ke Kristu, stručně jako „spasení“. Je to tak nečekaně radikální, že mnoho exegetů to pokládá za hyperbolu, za výrok, který není míněn doslova. Pavel mluví tak, jako by na sebe chtěl vzít roli Kristovu, který se stal prokletím (κατάρα), aby před Božím soudem zachránil ostatní (Ga 3,13). Je to vyjádření Kristova významu, které navazuje na hymnus o „Služebníku Hospodinově“ z Iz 53. Pavel tu chce „být proklet (ἀνάθεμα) a (tak vzdálen) od Krista (ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ) ve prospěch (ὑπέρ) svých bratrů, svých tělesných soukmenovců“ (Ř 9,3). Má v tomto ohledu důstojného předchůdce, jímž je sám Mojžíš. Když se izraelští na poušti začali klanět zlatému teleti, ptal se podle Ex 32,32 v modlitbě: „Můžeš jim ten hřích ještě odpustit? Ne-li vymaž mne ze své knihy, kterou píšeš“. Pavel však situaci ještě vyhrocuje tím, že záměrně kontrastuje předchozí „...ani smrt ani život... nedokáže nás odloučit (χωρίσαι) od lásky Boží, která je v Kristu Ježíši“ (8,38a a 39b) s výrokem, podle něhož chce tentýž pisatel a apoštol být proklet a (tak vzdálen) od Krista. První výrok vlastně relativizuje druhý. Provokativní rouhavost výroku má proto zřejmě především rétorickou funkci: má připravit půdu pro výklad o trvalé roli Izraele, jehož zvláštní dějinné poslání není jeho odmítnutím Ježíše zrušeno (9,4–29; srv. 3,1–4). Pavel se tedy hned vlastně opravuje a upozorňuje čtenáře na to, že Izrael nepřestal být Božím lidem (9,4–5). Radikální slova byla tedy vyprovokována vzpomínkou na konkrétní lidi, na „bratry“ – na jednotlivé tělesné (κατὰ σάρκα – v. 3) „soukmenovce“ (συγγενεῖς),¹⁰⁹ kteří mu přicházeli na mysl. To, že šlo o Židy zvýšilo jeho trauma z přítomného oddělení. Ale zásadně jde o „soukmenovce“, tedy příslušníky stejného etnika, stejného „národa“. Strízlivě vyjadřuje to, o čem mu šlo na začátku 9. kapitoly, v Ř 10,1.

V tomto světle se ochota obětovat za záchranu těchto lidí své vlastní spasení, jeví jako skutečnost, která význam národa nečekaně zdůrazňuje. Pravda, ze souvislosti je jasné, že obětovat své spasení je jen jakási

¹⁰⁹ ČEP tu má nepřesně „lid“.

„nemožná možnost“ a srovnání s dnešním pojmem národa není přesné, jde jen o jistou analogii. Obdobu národa v novozákonní době nelze dost dobře určit. Jedno však je jisté: Je tu však přece společný jmenovatel: lidé, kteří jsou Pavlovi blízcí (srv. Ř 13,9; 15,2), jeho bližní, které miluje podle Ježíšova přikázání lásky (Mk 12,30par). Jsou to ti, kteří představují tradici, z níž vyrostl a na jejímž pozadí musí vyjádřit i to, co jako Kristův svědek přináší nového. Definice takové skupiny bližních se mění a pojem národ má dnes další rysy a funkce, které jsou příznačné jen pro jeho novověkou podobu. Ale to, že jde o skupinu „bližních“, které si apoštol nevybral, trvá i dnes. Z tohoto biblického hlediska lze lépe pochopit fenomén národa a z tohoto hlediska lze také korigovat současné představy o národě, které vycházejí z ideologie nacionalismu a nehledí na konkrétní blízkost k lidem, za jejichž životy tak neseme spoluodpovědnost.